

## ՀԱՆԴԷՍ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽՆՁ ԽՆՁ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՑ

**Ա**Տ մեծ իմաստ և ընդարձակ նշանակութիւն ունէր տա-  
Հինն քերթողութիւն և կամ՝ յսկողութիւն հաքիւն բառն,  
ուստի և քերթող ըսելով կ' իմանային՝ բնատուր և գերա-  
զանց ոմն հանճար, անուանի պատմագիր, բանասէր և  
քերական, ևս և իւր յատուկ առամամբն՝ Բանաստեղծ կամ՝  
ստղաչափ. այլ աստ իւր բնիկ և հարազատ իմաստովն  
նկատելով՝ ինչ ինչ հարեանցի դիտողութիւններ պիտի ընենք անոր  
նկատմամբ. և նախ թէ քննէ բանաստեղծութիւնն և յորո՞ւմ կը զա-  
նազանի, յարձակ գրութենէ:

Յառաջին հայեցման՝ շատ պարզ և դիւրին կ' երևի այս հարցմանս  
պատասխանն. սակայն եթէ ուշադիր մտող նկատելու ըլլանք, պիտի  
տեսնենք որ այլ և այլ դժուարութիւնք ընդ առաջ կ' ելնեն. վասն զի  
նայն իսկ մեծանուն բանասէրք անմիաբանք են 'ի սահմանել զայն. —  
ոմանք Բանաստեղծութեան իսկութիւնը կը գտնեն 'ի կիկլիս, և այս՝  
իրենց անհիմն կարծիքը կը հաստատեն Պլատոնի և Արիստոտէլեայ  
վկայութեամբք: Սակայն շատ անձուկ է այս սահմանն. վասն զի թէ-  
պէտ և կեղծ իբն մեծ մասն ունի 'ի Բանաստեղծութեան, մանաւանդ  
'ի Դիւցազներգութիւնս և յՈգրերգութիւնս, այլ կան ևս ուրիշ տեսակ  
քերթութիւնք, յորս քերթողն իւր սրտին իրական զգացումները կը  
բացատրէ, և կամ ստղծ պատահած գէպեր կը պատմէ և կը նկարա-  
գրէ: Իսկ այլք կը սահմանեն զայն՝ Արուեստ նմանողութեամբ. բայց  
այս սահմանս ալ անճիշդ է և անորոշ. վասն զի կան ևս ուրիշ շատ  
արուեստք, որք հաւաստրապէս կ' սրինակին զգնութիւնն և անոր  
կը նմանին, և դարձեալ՝ զի նմանողութիւն բարուց և սովորութեանց

մարդկան կրնայ ըլլալ հաւատարապէս թէ՛ 'ի հետեւակ յարձակ գրութեան, և թէ՛ 'ի ճոխ և 'ի վսեմ բանաստեղծութեան:

Ուրեմն ամենէն տեւի ճիշդ և գեղեցիկ սահման՝ զոր կարենամք տալ բանաստեղծութեան, ըստ կարծեաց անուանի բանասիրաց՝ է այս. « Եւստորուն և անձնաւորեալ լեզու մի կրից և երեակայւոքեան՝ յաւախ բացաւորեալ լարիակուն վանկերով և անդամովք թառից »:

Պատմագիրն, իմաստասէրն և ճարտասանն կը խօսին ուղղակի մարդուս մտաց հետ. և անոնց նպատակն է համոզել, խրատել և հրահանգել: Իսկ բանաստեղծութեան գլխաւոր նպատակն ըլլալով՝ զուարճացնել, յազել կամ գորովել, ուստի և ուղղակի կը խօսի մարդուս կրից և երեակայւոքեան հետ: Այո՛, բանաստեղծութիւնն ալ կարող է և պարտի խրատել և ուղղել, ապա թէ ոչ՝ սին և անշահ արուեստ մի կ'ըլլար. սակայն ոչ ուղղակի և անմիջաբար կը գիմէ 'ի սոյն վախճան, այլ անուղղա՝ ի՛ զուարճացնելովն և գորովելով զսիրտ: Երբ բանաստեղծն կը պատահի այնպիսի առարկայի մի, որ կը վառէ իւր երեակայւոքիւնը, կրքերը և զգացումները կը զարթուցանէ, միով բանի՝ երբ անոր միտքն և սիրտն կը վառին և կը յազին, և ներքին ուժգին և բուռն ազդումն ինչ կը յարգորէ զանի այ արտայայտել իւր զգացումները, այն ատեն չեն պակսիր անոր գեղեցիկ բացատրութիւնը, ազգու դարձուածք բանից, արտահայտելու իմաստը և բուռն խօսքեր՝ ըստ կրից և զգացման արտին: Երբ սկի գրել կամ խօսել այնպիսին, կը տեսնուի անոր խօսքերուն և իմաստից մէջ այնպիսի իմն բարձրութիւն գաղափարաց, այնպիսի իմն յոյզ և եռանդն աշխուժից, որ շատ կը տարբերի 'ի պարզ յոյսից և 'ի հանդարտ գրութեանց, որք սովորաբար խաղաղ և անդորր վիճակի մէջ գտնուող ոգւոց արտայայտութիւնք են:

Բանաստեղծութեան սահմանին մէջ աւելցուցինք ևս՝ թէ կրից և երեակայւոքեան լեզուն յաւախ կը բացատրի, յորոշեալ անգամ և 'ի վանկս բառից. վասն զի թէպէտ ընդհանրապէս քերթութիւնք որոշեալ չափովք և անգամովք կը գտնուին, և այնու կը տարբերին յարձակ գրութեանց, սակայն կան ևս շատ բանաստեղծութիւնք՝ այնպէս իմն արձակ և ազատ չափով գրուած և անյանգ, որ շատ լը մտենան արձակ գրութեանց, — և ընդհակառակն կան այնպիսի արձակ գրութիւնք կամ թարգմանութիւնք, այնպէս իմն չափակցեալք 'ի վանկս և 'ի վերջաւորութիւնս իւրեանց, այնպիսի գեղեցիկ կերպով շարակարգեալ բառքն և շեշտաւորք, որ գրեթէ չեն զանազանիր յատուկաւ գրութեանց: Առաջնոց օրինակ կրնանք տալ մեր Հայկական կամ Գիշտակներգական կոչում չափն, յորում քերթողն աւելի ազատութիւն ունի ըստ արտին զգացման և իմաստին, ըստ ներդաշնակ քաղցրձայնութեան տոգին՝ երկարել կամ համառօտել վանկերը, միշտ 'ի նկատի առնելով չափաբանութեան կանոնները: Իսկ երկրորդաց օրինակ ունիմք յոսկեցիկիկ թարգմանութիւնս մեր Աստուածայուն:

գրոց. օրինակ իմն, Մովսիսի, Դեբարյայի և այլոց մտաբանելից օրհնութիւնը, Սաղմոսաց և Յովսայ գրքերն. զորս այնպիսի ողորակ, քահանա և վայելուչ լիզուով թարգմանեք են մեր հրանաշնորհ Հորքն, որ ոչ միայն սոսկ բանաստեղծութիւն կամ ապրաչափութիւն մի կը տեսնենք անոց մէջ, այլ և գերագոյն և գոգցես թէ աստուածային իմն ներգաշնակութիւն կ'ազդէ 'ի սիրտս ընթերցողաց: Եւ այսու ահա յայտնի կ'ըլլայ՝ թէ բանաստեղծութեան իսկութիւնն չէ կայացեալ 'ի չափաբանութեան, այլ իմաստից և բացատրութեանց. եղանակին և ոճոյն մէջ. մինչև տեղում 'ի գէպս ինչ՝ ոտանաւոր և արձակ գրութիւնք այնպէս իմն կը շփոթին ընդ իրեարս, որ շատ գծաւարին կ'ըլլայ որոշել ճշդիւ և սահմանել թէ ուր կը վերջանայ պերճախօսութիւնն և ուր կը ս'սկի բանաստեղծութիւնն: — Բանաստեղծութեան վերջը գրուած սահմանին ճշգրտութիւնն աւելի եւս յայտնի պիտի ըլլայ անոր ծագման ճիշդութեան պատմութենէն:

Բանաստեղծութիւնն հաստատեալ և գրոշմեալ ըլլալով 'ի բնէ մտքի զուս սրտին մէջ, հաւատարապէս կը պատշաճի ամենայն մտգացու ամենայն ժամանակաց, ուստի և ամենայն մարդ. արյափ աբ ազէտ և անվարժ ըլլայ յաւանան, միայն թէ սէնեհոյ սիրտ կիրք և զգացումն, 'ի հարկէ պիտի ունենայ իւր փենաց չըջանին մէջ նաև ինչ ինչ ժամեր և վայրկեաններ բանաստեղծութեան: Այսու առեմն պէտք չէ բանաստեղծութեան սկիզբը կամ ծագումը փնտրել այս կամ այն ինչ ազգին մէջ, այլ բովանդակ մարդկութեան պատմութեան մէջ: — Սա կայի Յոյնք՝ անձնապատիւք իրենց ազգին ընծայելու ամենայն արտեստից և ճարտարութեանց գիւտս, բանաստեղծութեան կը ծագումը և սկիզբը կը գնին յիբփեսէ 'ի Լինսէ և 'ի Մոսոէսէ: Թերեւեցեք 'ի Բունաստան այսպիսի անուամբ մտքի իկ, որք առաջին երգահոյնը կ'առ ըլլան այն յունական պայծառ և զուարթ երկնքին տակ, այլ շատ յոռաւ քան զնոսա՝ կայր բանաստեղծութիւնն այնպիսի ազգաց մէջ, որք և ոչ բնաւ տնայն անստնքը ըսեր էին: Մեծապէս կը սխալի մեկնել իմէ համարիք ար Բանաստեղծութիւնն և երաժշտութիւնն միայն քաղաքակիրթ և հրահանգեալ ուղիւց արուեստը եղած ըլլան: Այլ հազարակ են բովանդակ իսկ մարդկութեան, թէպէտ և պատիք եւս արիշտութեանց և ճարտարութեանց նման, լրատ անպատկառ պատճենաւթից և հանդամանաց՝ աւելի կամ՝ սակաւ. զարդարիք և յարաշնորհ մեղ են ինչ ինչ ազգաց և աշխարհաց մէջ, քան եթէ յայլաւ: Բանաստեղծութեան սկիզբը գտնելու համար պէտք է շրջիլ և փնտլ յայնաւան և յանապատս, պէտք է ելանել մտքը մինչև 'ի ժամանակս պատարգ 'ի հովիւ Ժողովրդոց, այսինքն՝ և յառաւել հին և վաղեմի գարս և յարս տակաւին մարդկանց բարքն և սովորութիւնք և ամենայն հանդամանք կենաց՝ պարզ և անպաճոյճք էին:

Սովորութիւն կ'ըստի թէ բանաստեղծութիւնն յառաջէքսն զարձակ

գրութիւնն. սոյն բանս կը հաստատեն իւր թմենայն նախնի մատե, նազիրք. այլ թէ ինչ իմաստով ըսուած է այս խօսքս, ոչ ումէնքն լուսն և ճիշդ կ'իմանան, Երբեք չէ եղած բնաւ ժամանակ ինչ կամ ընկերութիւն մի, յորում մարդիկ ստանաւոր սողիք խօսած ըլլան իրարու հետ. մանաւանդ թէ հաւանական կ'երկի, որ առաջին մարդիկն անհարթ եւ անընդեղ սճերով և բանիւք սկսան փոփոխակի իրարու հաղորդել իրենց մտածութիւնքը և կարօտութիւնքը: Այլ գիտեմք ես, թէ 'ի հին ժամանակաց անտի ընկերութեան' կային ինչ ինչ ուսմանեայ օրեր, յորս 'ի մի կը ժողովէին մարդիկ' միաբանութեամբ կատարելու իրենց հանգէսները, զոհերը և ուրիշ այլևայլ հասարակաց ժողովները. և այս ամէն հանդիսից մէջ իրենց զխառնորդործն, ծէսն և արարողութիւնն էր երաժշտութիւն, երգ և պարահանգէս, Հմուտ ճանապարհորդաց գրուածներէն կը տեղեկանամք: Ինչ, յԱմերիկա, յԱֆրիկէ և ուրիշ վայրերի աշխարհաց մէջ չի տեսնուիր բնաւ ուրիշ բանի մի զարգացումն և յառաջագիմութիւնը բաց յերանձնը ստութենէ. իրենց ամենայն կրօնական հանգէսները և արարողութիւնքը երգովք կը կատարեն. երգով կ'ողբան իրենց հասարակաց և սոսն կական թշուառութիւնքը, բարեկամաց մահը, քաջամարտիկ զօրախախտաց կորուստը. այնու կը հռչակեն իրենց յաղթանակները, իրենց ազգին և դիւցազանց մեծագործ արութիւնքը. այնու կը վառեն և կը յորդորեն զիրար 'ի գործաքաջութեան' ի պատերազմի, և կրելու զմահ և զվիշտ անյորդողդ պնդութեամբ:

Այս այսպիսի անհարթ և անպաճոյճ արտադրութիւնք եղան նախնական սկզբունք բանաստեղծական գրութեանց, զորս կ'ազգէր 'ի սիրտս այն անհրահանգ և անընդեղ մարդկան իրենց երեակայութիւնն կամ կրից աշխոյժն, երբ կարևոր և օգտակար գիտաց արդարեւ կը վառէին և կը յորդորէին զանոնք, և կամ կը ժողովէին 'ի մի 'ի գումարմունս հասարակաց և կամ 'ի հանգէսս, եւ այսպէս ահա կրկին այլևայլ ընդդէմ կը նշմարին անոնց մէջ, մին՝ սովորական և ընտանի, զոր կը գործածէին իրենց առանձնական կենաց և ածական հանդիսից մէջ, իսկ միւսն՝ բուռն և սաստիկ, զոր 'ի կիր արկանէին հասարակաց աղետից և կարօտութեանց մէջ. յորում կը տեսնուէր անօրովոր կարգ մի բանից, յանդուգն և սաստիկ ձևեր իմաստից և բառից: Փոխանակ բառերը սովորական կարգաւ դնելու, այն կարգաւ կը շարէին ինչ կերպով որ կը ներկայացնէր իրենց երեակայութիւնն, և կամ ինչ որ աւելի կը յարմարէր այն կրից և զգացման՝ որ կը տիրէր իրենց վրայ: Եւ այս բանս 'ի փորձոյ իսկ գիտեմք՝ զի երբ 'ի սաստիկ կրից կը յուզուի, արտաքին առարկայքն մեզի չեն երկիր ինչպէս որ են յիւրականութեան, այլ չափազանց և սաստիկ բացատրութեամբ կը մեծցնենք զամենայն իր, և կը պահանջեմք որ այլք եւ ունենան նոյն եռանդը, նոյն զարմացումը և զգացումը ինչ որ

մինք ունիմք նոյն առարկային նկատմամբ, Մանր և պզտիկ իրերը կը համեմատեմք մեծամեծ իրաց հետ, և ոչ այսպիսի միայն, այլ հեռաւոր, ներն իսկ մօտ կը կոչեմք՝ որ մեզի հետ զարմանտն, մեզի պէս զգա, ցուին, և մինչև իսկ անշունչ իրաց հետ կը խօսիմք: Աստի ոհոտ յառաջ կու գան՝ ըստ չափու զանազան շարժմանց հագոյ, այն ամէնայն բացատրութիւնք՝ զորս որդ հոգեորական անուամբք կոչեմք Չափազանցութիւն, Դիմաւորութիւն, Եմանութիւն, Պէշտաբանութիւն, և այլն. որք ուրիշ բան չեն՝ բայց միայն բանաստեղծութեան բնածին և սկզբնական լեզուն՝ խուժաղում և վայրենի ժողովրդոց մէջ:

Մարգա 'ի բնէ բանաստեղծ է և երաժիշտ: Նոյն միջոցն որ կը վառէ 'ի մարդն եռանդնոտ և բանաստեղծական ոգի մի, յառաջ կը բերէ ևս ներդաշնակութիւն ինչ ձայնի յարմար ամենայն զգացմանց՝ ուրախութեան, ցաւոց, զարմացման, սիրոյ և բարկութեան: Չայնն մասամբ 'ի բնէ և մոտամբ յունակութենէ՝ այնպիսի իմն զօրովական ազգեցութիւն մի ունի երեակայութեան վրայ, որ կը զուարճացրնէ մինչև ամենէն աւելի բարբարոսներն իսկ և վայրենիները, Երպժշտութիւնն և բանաստեղծութիւնն ունեցան մի և նոյն ծագումը, 'ի նոյն պատճառաց յառաջ եկան, և երգով միացան իրարու հետ. և քանի որ միացեալք էին՝ անեցուցին փոփոխակի իրարու զօրութիւնը և ազգեցութիւնը: Հին բանաստեղծք, որ և Հապկեղոսք կ'ըսուէին, կ'երգէին իրենց յօրինած տաղերը. և աստի սկսաւ Տաղաշարիւք, որով այնպիսի իմն արուեստի և ճարտարութեամբ կը շարէին բաները, այնպիսի չափով և թւով, որ ներդաշնակ քաղցրածայնութիւն մի կը ձևանայր. 'ի սկզբան այս չափս այնչափ քաղցր և ներդաշնակ չէր, այլ երթալով այնչափ յառաջագիմաց, մինչև առանձին տրանսս մի եղաւ Տաղաշարութիւնն:

Այս ըսածներէս կը հետնի՝ որ մարդկային հանճարոյն առաջին տը տաղրութիւնք՝ որք կամաւանդութեամբ հասան մեզի, և կամ 'ի դիբ տանուեցան ապա, բոլորն ալ եղան բանաստեղծականք, վասն զի բանաստեղծութիւնն միայն կարող էր յինքն գրաւել այն մարդկան ուշադրութիւնը, որք գեռ ևս տմարդի և անկիրթ վիճակի մէջ կ'ապրէին: Իմաստասիրական բանավարութիւնք և պոետառարանութիւնք, կամ թէ մեզմ և հանդարտ ճառախօսութիւնք՝ չէին կարող հզոր ազգեցութիւն մի ընել այնպիսի ժողովրդոց վրայ, որք իրենց բովանդակ կեանքը կ'անցունէին յորստգոյնութիւնս և 'ի պատկաւամբն: Այլ մի ինչ կարող էր այնպիսի իմն զօրութիւն և ազգեցութիւն ունենալ և ունի կընդրաց մտազօրութիւնը յինքն ձգել, բայց յուանդուն և յազդուն զօրութենէ բանաստեղծութեան և երաժշտութեան: Այսպիսի հնարք մի 'ի գործ գրին հին օրէնագիրք և ազգայեանք, որք կ'ազգէին կրթեղ իրենց ժողովուրդքը, այս բանս եղաւ միակ միջոց և հնարք իրենց օրէնքները և բարեկարգութիւնները յետնոց աւանդելու, վասն զի յառաջ

քան զգիւս գրաց, երգով միայն կրնային միտքերնին պահել այն բառերը. այն որոշեալ չափերն և թիւերն օգնեցին մարդուս յիշողութեան: Հարց կը կրկնէին իրենց որդւոց այն երգերը, որպէս զի սորուն, և այսու բերանացի աւանգութեամբ ազգային երգոց հասին յեանոց ձեռքը նախնի դարուց պատմական ծանօթութիւնք և օրէնսգրութիւնք: Սոյն բանո կը հաստատեն և ամենայն ազգաց պատմութեանց հնաւանդ յիշատակարանք: Յունաստանի տառջին ժամանակները՝ քուրմք, իմաստասէրք և օրէնագիրք իրենց պատուէրները և օրէնքները յատանաւոր տաղս աւանդեցին: Ապոլոն, Որփէոս և Ամփիոն՝ տառջին քերթողք Յունաց, եղան տառջին հրահանգիչք մարդկան, տառջին օրէնագիրք և տառջին հաստատիչք քաղաքաժողով ընկերութեանց: Ինչպէս կը հաստատէ զայս և ինքն իսկ Որաֆտուիւր Բերթոլդական Արուեստին մէջ այդ խտրեցիրովս.

« Զվայրագ մարդիկ սուրբն Որփէոս և տառաւանջ պառլամետոր Յարեանց էի շաղկակեր վարուց կենաց գործոց 'ի բաց, Ստի զվագերս համբուեալ և զամենիս կապել առիւծս եւ Ամփիոն՝ ոստանին պատմի կերտողն Քեբացուց ըջքարինս 'ի ձայն փանդուն գոլնչեցուցեալ՝ ոստացանել, եւ քմոք սղլաւնք տանել բերել յուպէտ յուկամ: Այս երբեմն իմաստութիւն եղեալ՝ ընտրել ըզգոնարար ըզտուրսն 'ի պըծոց և զաշտրհին յիրաց անձնիւր, ի մարդ կարճել խառնից, դնել գաշինքս կա՛ռմարեաց, Աւան կառուցանել, գըծել օրէնս 'ի տախտակի. Այսպէս ելին 'ի դիւցական ճարտարս ու 'ի սապս անուն և փառք, Յետ ողգս մեծն Հոմեր և Տիրտէոս 'ի նուագս երգոց Զօգիս արիական յարիտական վառեցին գառ, Տաղիւք պատգամք խօսեցեալք և ճանապարհ կենաց ցուցեալ, Պիլերեան եղանակք թագաւորաց խնդրեալ շնորհք, եւ խաղուց եկեալ 'ի գիւտ՝ երկայն երկոց դալ և հանդիստ »:

(Որաու. Արուեստ քերթողական 389-405):

Մինովս և Թալէս իրենց յօրինած օրէնքները սուղոք և քնարովք երգեցին. և զրեալմէ մինչև 'ի ժամանակս Հերոդոտեայ՝ Յունաց պատմութիւնն լի է շարք մի առասպելայօք բանաստեղծական պատմութեամբք:

Սոյն բանիս հաւատարմք ունիմք ևս 'ի մեր ազգային պատմութենէ, յորում կը տեսնեմք որ մեր առաջին մատենագիրքն և պատմագիրք եղեր են քերթողք և երաժիշտք, ինչպէս են Գողթան գաւառին երգիչքն, որք միշտ 'ի տունս իշխանաց և յարքունիս կը շրջէին, ներկայ կը գտնուէին յամենայն հանդէսս նոցա, յամենայն խնջոյս խրախուժեանց և յամենայն պատերազմունս, որոց ամենուն յարմար քերթութիւններ կը յօրինէին և կ'երգէին: Եւ յերաւի շատ հին

պատմութիւններ պիտի գիտնայինք արդ մեր ազգայնութեան նախնի ժամանակաց նկատմամբ՝ որք մինչև ցարդ ծածկեալք են 'ի միտ թեան, հիժէ անոնց բովանդակ քերթուածքն հասած ըլլային մեր ձեռքը: — Այս բանս կը տեսնուի նաև առհասարակ ուրիշ ազգաց մէջ ալ: Սկիւթացոյ շատ թագաւորք Սրալտեր կը կոչուէին, որ քերթող կամ բանաստեղծ կը նշանակէ. և անոնց հնազոյն պատ, մագիրք իրենց զիտաւոր ծանօթութիւնները կ'առնուէ իրենց քերթողական տաղերէն: Կելտաց ազգին մէջ շատ զարմանալի և արագան անձինք համարուած էին Բալտը, և շատ մեծ ազգեցութիւն ունէին բովանդակ ազգին վրայ, որք թէ բանաստեղծք էին և թէ երա, ժիշտք միանգամայն:

Առտի կը հետնի՝ որ ինչպէս ամենայն աշխարհաց հնութեանց մէջ պէտք է փնտռել երգեր և քերթուածներ, այսպէս նաև պէտք ենք գիտնալ թէ որ և է ազգի առաջին դարաց մէջ այսպիսի քերթուածոց նիւթն գրեթէ մի և նոյն էր. վասն զի 'ի նոյն պատճառաց և 'ի նման հանգամանաց յորդորեալք կը գրէին այն բաները: Գրեթէ ամենայն ազգաց հնաւանդ քերթուածոց և երգոց մէջ կը գտնուի՝ զրուտաիք գից և զիյցալանց, գովութիւն իրենց անուոնի և քաջ նախնեաց, վէպք պատերազմական կտորածոց, նուազք յաղթութեան, երգք հառաջանոց և սղբոց 'ի վերայ թշուառութեան և մահուան բարեկամոց: Անոնց ամենուն մէջ կը տեսնուի առ հասարակ մի և նոյն հուր և եռանդն աշխուժից, տնհարթ և անկարգ՝ այլ կտրուկ և եռանդնոտ ոճ մի, աշխոյժ և նորանոր բացատրութիւնք. ահա ասոնք են ընդհանուր յատկութիւնք ամենայն նախնի քերթուածոց: Այն ստատիկ և զօրաւոր ձևն Զափազանցութեան՝ զոր ընդհանրապէս եւրոպացի մատենագիրք սովոր են կոչել արևելեան ձև կամ աղակուկ (վասն զի ամենահին քերթութիւնք յԱրեւելից սրբ. լեզուսն յԱրեւմուտս), չէ նա սոսկ արևելեան ձև, այլ և արեւմտեան՝ նախնի դարաց մէջ, մանաւանդ թէ հասարակ էր այն ամէն ազգաց առաջին դարերուն մէջ, յորս տակաւին բանաստեղծութիւնն և երաժշտութիւնն 'ի մանուկ հասակի էին: Այն պարզութեան ժամանակաց մէջ շատ կը նմանէին իրարու՝ մարգկանց սովորութիւնքն և դադափախներն. այլ ապա հետզհետէ այլ և այլ փոփոխութիւնք պատճառ եղան անոնց բարուց և կենցաղոյն փոփոխութեանց. և այս փոփոխութիւնն՝ ոչ միայն 'ի քաղաքականին տեղի ունեցաւ, այլ մեծ ազգեցութիւն ըրաւ ևս և 'ի մատենագրականին: Եւ այսպէս ահա ըստ փոփոխութեան կլիմայի և այլ զանազան օրէնագրութեանց և փոփոխութեանց, փոփոխեցաւ ևս և բանաստեղծութիւնն: Բաւ չափաւ զարգացման և քաղաքականութեան ազգաց, և ըստ կառավար կամ ամբ բարուց ժողովրդոց՝ բանաստեղծութիւնն ևս նոյն կնիքը և գրոյմը կը կրէր: Օրինակ իմն, գովածի քերթութիւնք գրեթէ

բովանդակ վայրագ. և կոտաղի են, որք միայն պատերազմն և արիւն կը շնչեն. իսկ ընդհակառակն ճննացի երգոց և քերթութեանց նիւթք միշտ մեղմ և հանգարտ եղբւր են: Կեցութեան բանաստեղծութիւնը լէպեպտ և ընդհանուր պատերազմական ոգիով գրեալք են, սակայն 'ի ժամանակս Ստիանու՝ ստացեր էին բուսական փափկութիւն և վայելչութիւն:

Հիլլեն ազգաց մէջ առաջին բանաստեղծութիւնն իմաստասիրական վսեմ ծանրութեամբ մի երեցաւ, ինչպէս կը պատմուի Որփէսի, Լինոսի և Մուսէոսի գրութեանց նկատմամբ, որոնք իրենց երգերուն մէջ խօսեր և գրիւր են՝ արարչագործութեան, աշխարհիս ձեւանալուն և իրաց ծագման վրայ: Գիրաւի ուրիշ ամէն ազգացմէ աւելի Յոյնիւն եղան, որ զարգացան յիմաստասիրութեան, և յառաջագէմ փափուկ և հարտար արուեստից մէջ:

Արեւելի անուանի բանաստեղծքն եղան Արաբացիք և Պարսիկք: Ինչպէս ուրիշ ազգաց մէջ, նոյնպէս և ասանց մէջ բանաստեղծութիւնն եղաւ միակ միջոց աւանդելու ապագայից իրենց օրէնսդրութիւնը և վարդապետութիւնը: Գիրաւի շատ անուանի են Արաբացւոց ոտանաւոր գրութեանց չափքն, որոնք երկու տեսակ էին. անոնցմէ մին կը կոչէին՝ արձակ մարգարիտ, իսկ միւսը՝ կապեալ կամ ազուցեալ մարգարիտ: Արձակ մարգարիտք կը կոչուէին այն քերթութիւնք, որոնց իմաստքն և տողք բոլորովին իրարմէ անջառեալք էին, և անոնց բովանդակ գեղեցկութիւնն կը կայանար խմբագրական և բացատրութեանց վսեմութեան և նրբութեան մէջ: Իսկ ազուցեալ մարգարիտք կը կոչուէին, երբ տողերուն իմաստքն իրարու հետ կապեալք էին և որոշեալ չափերով և անգամներով միացեալք: Բայց Արաբացւոցմէ աւելի առաջ Յոյնք եղան՝ որք իրենց գրութեանց մէջ կարգաւորեալ ոճ մի մուծին, և մասանց աւելի ճիշդ շարադրութիւն և կապակցութիւն իմաստից:

Նախնի ժամանակաց մէջ ամենայն զանազան տեսակք բանաստեղծութեան խառն կը գտնուէին մի և նոյն գրութեան մէջ, ըստ որում աշխուժն և եռանդն կամ գիպումակոտ պատահաբար կ'ուղղէին բանաստեղծին խանդը: Սակայն երբ զարգացան մարդկային ընկերութիւնք և արուեստք, բանաստեղծութիւնն ալ սկսաւ այն զուեղան ձևերը և անուններն տառուլ, ինչպէս որ են հիմակ և կը կոչուին. Եւ այսպէս քերթողական արտադրութեանց այն նախնական և անհարթ վիճակին մէջ իսկ կրնանք դեռ ևս գիւրաւ գտնել և որոշել կանոնաւոր բանաստեղծութեան զանազան տեսակաց սերմանքը և ակզբունքը: Անշուշտ առաջին քերթողական գրութիւնք եղած պիտի ըլլան ամէն տեսակ երգք և տաղք, ըստ որում երգիչքն կամ 'ի կրօնական զբաղմանց կը վառէին, կամ յուրախութենէ կը յորդորէին, կամ 'ի սիրոյ, կամ 'ի բարկութենէ, և կամ յայլ ինչ

կրից, Ուստի և բնականաբար, Երկերայական բանաստեղծութեան պատճառն եղած պիտի ըլլայ ողբն կամ սուգն բարեկամաց մահուան վրայ: Իսկ իրենց գիւցաղանց մեծամեծ արտօթեանց և շահատուկութեանց պատմութիւնն յառաջ բերու այն բանաստեղծութիւնը՝ զոր մէջ 'Գրեցողներգութիւն կոչեմք: Սակայն գոհ չըլլալով նկարագրել միայն զանոնք 'ի գրի, ու զեր են ներկայացնել զանոնք բազմութեան առջև՝ մեծ անելով 'ի տեսարանի զանազան երգիչներ, որք կը խօսէին իրարու հետ իրենց գիւցաղանց բարուց և սովորութեանց համեմատ. և այս ահա եղաւ նախնական սկզբունք բանարկութեան:

Ինչպէս բանաստեղծութիւնն, այսպէս ևս ամենայն գիտութիւնը և արուեստը նոյն իրին խառն 'ի խառն զանգուած մի կը կազմէին: Պատմութիւն, Պերճախօսութիւն և Բանաստեղծութիւն իրարմէ չէին զանազանի յախանալի գեռ ևս ճշգիւ որոշեմը՝ չէին անոնց սահմանքն. — ո՞ր որ ուզէր յուզել, համազել, վառել իւր հայրենակցաց տշխոյժը, երբ ոչ 'ներգանահայտութեամբ կը բացատրէր իւր կայծիւրը և զրուցումներն: Այն դարաշրջանին մէջ մի և նոյն անձն էր միանգամայն մշակ, գործիւն և զինուոր: Բայց հետզհետէ երբ արուեստը զարգաւ, նորով սկսան լատելու ինչ զատուիլ իրարմէ, նոյնպէս որոշեցան և զատուեցան ևս գիտութեան այլ և այլ ճիւղք:

Այս բանա այն ատեն պատահեցաւ, երբ գրութեան արուեստն գտնուեցաւ: Այն ատեն սկսան անցեալ գիպաց յիշատակները 'ի գիր տանուլ. մարդիկ գոհ չեղան միայն զգացուելով կամ վաւարճանալով, այլ ուզեցին ևս ուսանիլ և հրահանգիլ. — սկսան խորհրդածել և բանավարել իրենց կենաց տպահատկութեան և երջանկութեան վրայ, և կտրեարագոյն համարեցան ինչ որ իրական էր և ոչ տաապել ըստ: Այն ատեն պատմագիրն մէկգի թողաւ բանաստեղծութեան գեղեցիկ և վայելուչ դարձուածները, և սկսաւ արձակ բանիւք գրել. և ջանաց անցեալ գիպաց հաւատարիմ պատմութիւն մի աւանդել աւ պտգայից: Իմաստասէրն սկսաւ իր նուրբ և բանական փաստիւք և ցուցովութեամբ լուստարել և համոզել զմիտքը. — իսկ ճարտասանն սկսաւ իւր համոզել պատճառաբանութեամբ և փափուկ նկարողիւր. ներսին ձգել իրեն և զորովել ունկնդրաց սիրտը: Բանաստեղծութիւնն ևս եղաւ առանձին արուեստ մի, որոյ գլխաւոր նպատակն ըլլալով զարմացնել և միանգամայն այս միջոցով հրահանգել զմարդկութիւն, իրեն գրութեան առարկայ և նիւթ ընտրեց ինչ որ աւելի յարմար և պատշաճ էին 'ի յուզել զկիրս և զերեակայսութիւն:

## Զ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՐՈՍԵԱՆ